

УДК 130.2

О.ХАЛЕЦЬКИЙ

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДКОЄМНОСТІ У РОЗВИТКУ ОСОБИ

Визначення діяльнійшої перетворюючої сутності людини, що стало наріжним каменем європейської духовної традиції принаймні від часів Ренесансу (Бруно, Віко), отримало найбільший розвиток у німецькій класичній філософії (Гердер, Шеллінг, Гегель), яка розглядала її як переважно духовну, і значно поглиблено у суспільній думці ХХ ст. (Ніцше, Бергсон, Дреус, Ціглер, Шпенглер, Юнгер, т.з. пражська школа (Маланюк, Липа, Ольжич, Олена Теліга, Донцов та інші), Шелер, Плєснер, Гелен, Бердяєв, Ортега, Хейзінга, Тейяр де Шарден, Тойнбі, Мальро, Місіма тощо) до поняття будь-якого перетворення у широкому розумінні творчого пориву тощо. За висловом Бергсона, "тільки в одному місці творчий порив проходить вільно... це місце - людство. Життєвий порив, про який ми говоримо, полягає по суті у потребі творчості" [1;224]. Отже, сутність людини, по-перше, діяльнійша (у значенні практики) і, по-друге, історична. Вона розривається як універсальний спосіб освоєння людиною світу, а відтак - і універсального відношення світу до людини. Проте діяльність, практика становлять тільки стрижень сутності людини, що історично розвивається, але не зводяться до неї. Вона містить у собі дійсність сутності як ансамбль суспільних відносин, свідомість як спосіб соціального буття та ідеальну сторону діяльнійшого процесу і, нарешті, творчість як реалізацію свободи, волі. Так, родова сутність людини становить ніби дорогоцінний п'ятигранник, сторони якого, переливчасто і мерехтливо леліючі в одній, перебувають у нескінченному русі становлення, де культурно-історичний процес - це становлення і розвиток людської сутності, або, за вдалим висловом Новаліса, "прикладна антропологія". Людина як вищий синтез усіх сил, що зумовлюють розвиток матерії (Тейяр), виступає істотою не тільки біологічною, а й космічною, а космос - антропним (Соловйов, Федоров, Ціолковський, Бергсон, Олександрер, Вернадський, Тейяр, Тойнбі).

Суспільна природа людини розгортається як її діяльнійші сутнісні сили (Гердер, Гегель, Маркс). Гердер, розвиваючи діяльнійшу сутність людини у понятті "живих людських сил", розглядає їх як один із проявів споконвічних природних сил [3;228- 248]. Гегель вже розрізняє природні та соціальні діяльнійші сили і вводить саме поняття "сутнісних сил", розглядаючи діалектику частини і цілого. Між "природною силою" і

“сутнісною силою”, зазначає він, існує відмінність. Перше “іше не є ... те, що визначає себе всередині себе”, “сутнісна сила” є “сила як ціле, котре у самому собі є заперечувальне відношення із собою, є відштовхування себе від себе і виявлення себе” [2; 226-232]. Однак людська сутність для Гегеля - рівнозначна самосвідомості. Основні положення діалектичного вчення про сутнісні сили людини були розвинуті молодогегельянцями (Фейєрбах, Маркс). Отже, світ як суще має певну сутність. Всяка сутність проявляється як сила, людська діяльність - як сутнісні сили людини. Сила, виступає як міра перетворювальної діяльності. Діяльність становить субстанцію соціального (Віко, Гердер, Ніцше, Гундольф, Шпенглер, Тойнбі, Мальро, Місіма). Так, сутнісні сили людини - це почуття, свідомість, воля. По-друге, це процеси опредмечування і розпредмечування діяльнісних здібностей і, по-третє, у найповнішому визначенні, - весь культурно-історичний процес становлення і розвитку людини, її сутнісних діяльнісних сил.

Засобом розвитку діяльнісних сутнісних сил людини є соціально-культурна спадкоємність. Спадкоємність - це зв'язок між різними етапами розвитку, сутність якого полягає у збереженні тих або інших елементів цілого або сторін його організації при зміні цілого як системи. Спадкоємність у соціально-особистісному розвитку не може бути зрозумілою поза свідомою діяльністю людей і передбачає усвідомлену дію у вигляді критичного аналізу і творчого використання залишених від минулих поколінь культурних цінностей. Те, що сприймається у цьому процесі від минулих епох, і є культурна спадщина - сукупність зв'язків, відносин і результатів творчої діяльності людей (у вужчому значенні - сукупність успадкованих від минулих епох культурних цінностей), які підлягають критичній оцінці, перегляду, розвитку і використанню згідно з конкретно-історичними завданнями сучасності.

В універсумі як діалектиці існуючого сущого, сутності і осутнення діяльнісна природа людини найповніше та адекватно втілюється у світі культури, яка за вдалим висловом Зіммеля, є “вирішенням рівня між суб'єктом і об'єктом” [7;2]. Соціально-культурна спадкоємність при такому підході може розглядатись як процес виробництва людських сутнісних сил, а вся культура і цивілізація - як опредмечені діяльнісні здібності людини, втілення її сутнісних сил. Діяльнісна сутність проявляється як певний спосіб діяльності, а діяльнісні сутнісні сили людини - як її здібності до діяльності. Розвиток способу діяльності як здібності до діяльності утворює культурно-історичний процес. Отже, культурно-історичний процес є розвитком через успадкування сутнісних сил людини, особи, котра за словами Крішнамурті, є самоздійсненням у діяльності або, за висловом Кайзерлінга, самоздійсненням

у мандрах через світ. Реальність, дійсність і культурно-історичний процес співвідносяться, мов океан і хвиля.

Сутнісні сили людини, нарешті - це процеси їх розвитку, тобто культурно-історичний процес. Іншими словами, культурно-історичний процес є реалізацією того чи іншого людського (а у кінцевому підсумку всесвітньо-людського) проекту. Поняття "людського проекту" як особливого способу (ступеня, форми і спрямування) культурно-історичного розвитку впроваджене Х.Ортегою - і - Гасетом у праці "Рух до філософії історії" (1941 р.). На відмінну від поняття "екзистенціального проекту" Ж.-П.Сартра, яке, по-перше, виникло дещо пізніше і, по-друге, означає особистісне, поняття "людського проекту" має соціально-культурний характер. Єднання особистісного і соціального аспектів "людський проект" отримав у творчості А.Мальро в понятті "метапрактика". Подолання "долі людської" нікчемності та абсурдності буття досягається в абсолютності дії. Така думка добре укорінена в європейській культур-філософській традиції, тобто становить її стрижень. Метапрактика - це, по-перше, самотнє авантюрне діяння сильної особистості (яке долає ніщість існування на буденному рівні). По-друге, це - історично значуще діяння, що "залишає шрам на тілі Землі", можливе у "суворому братстві пригноблених і повсталих" (воно долає нікчемність долі на соціальному рівні). Але вони змінюють тільки умови людського існування, а не саму людську сутність ("Грішники Альтенбургу", 1942 р.). Подібно до того, як одне і те саме горіхове дерево Альтенбургу набуває найрізноманітніших форм у різних готичних химерах і скульптурах замку, одна і та сама незмінна суспільно-людська субстанція, якою є діяльність як така, набуває різних форм у різних явищах культури. Якщо самотнє авантюрне діяння сильної особи на рівні буденного життя та історичне діяння замінюють тільки умови "долі людської", то саму діяльнісну сутність змінює, перетворює; розвиває тільки мистецтво, духовність, культура, а найбільше - успадкування. У вітчизняній духовності такі ідеї найчіткіше виражені М.Вороним, Лесею Українкою, М.Зеровим. По-перше, культура, духовні явища тобто одухотворення світу, завершує його творення. Світ створений для того, щоби завершитися прекрасною книгою (Малларме). По-друге, людину розвиває тільки культура, яка є анти-доля та антиісторія (А.Мальро "Толоси мовчання", 1947-1950 рр.; "Уявний музей світової скульптури", 1952-1954 рр.; "Метаморфози божественних ликів", 1957р.). Освоюючи, успадковуючи цінності культури, людина тим самим надає їм нового значення. Успадкування - це нове означення. Надаючи цінностям культури нового значення, людина розвиває, продовжує їх. Будь-яка культурна цінність в актах успадкування означення стає безперервним процесом саморозвитку. Тим самим вона через успадкування-переозначення

переходить від кінцевості до вічності, тобто анти-історії, утворюючи “вічне царство духу” (Бердяєв) або “спадщину” (Юнгер, Хайдеггер, Донцов), або “уявний музей світової культури” як “голоси мовчання” (Мальро). Отже, по-третє, метапрактика - це митецьке діяння, передусім успадкування, що є, власне, процесом розвитку діяльнісних сутнісних сил людини. До таких самих думок про роль культурно-історичного успадкування доходить Юнгер у суперечці з Хайдеггером. Він стверджує: несправжність і абсурдність існування може бути подолана лише шляхом протистояння з несправедливим суспільством, яке Юнгер і Хайдеггер називають “шляхом через ліс”, внаслідок чого людина отримує “Спадщину”, як кінцевий засіб і мету визволення (“Шлях через ліс”, 1951 р.).

Ліві, демократичні ідеологічні течії - від античних кініків до фрейд-марксизму “нового лівого руху” (60-ті роки ХХ ст.) і “нових філософів” (середини 70 - х років ХХ ст.), як правило, ворожі культурно-історичній спадщині, культурі. Вони намагаються у тенденції подолати культуру природністю. Натомість ідею про розвиваючу, звільнюючу роль успадкування культурно-історичної спадщини (де свобода, воля - це власне саморозвиток, самоздійснення і не має іншої свободи, окрім свободи творчості) найяскравіше утвердив героїчним вчинком “найкращий стиліст ХХ ст.” Місіма. У вітчизняній духовності ідею про культурно-історичну спадщину як знаряддя, головний засіб, “меч”, по-перше, оновлення суспільства, по-друге, утвердження героїчного стилю життя (утворення лицарської верстви) в Україні і, по-третє, створення нового типу особи у світі розвивав Д.Донцов (“Дух нашої давнини”, 1944 р. та ін.), продовжуючи вочевидь стару європейську ідею надлюдини. Так, у ХХ ст. ортегівське поняття “людського проекту” знаходить завершення в ідеї “надлюдини”. Розвиток сутнісних сил людини через успадкування як культурно-історичний процес втілюється і виражається у різних видах культури. Український історик культури визначає типи культури як “ велике ідейно-стилістичне узугальнення”, якими виступають Окцидент (Захід), Візантія (Схід). Україна розглядається ним як “перетин Сходу і Заходу”, як “Захід і Схід одночасно”[6]. Ми розрізняємо ступенево-формаційні види культури (етапи розвитку діяльнісних сутнісних сил людини) та локальні культурно-історичні типи, або цивілізації як особливі форми (способи організації) соціально-особистісного розвитку - його “калейдоскопічні трансфігурації” (Тойнбі) через успадкування. Цивілізація - це локальний (просторово-часовий) соціально-культурний організм, якому притаманна фізіогномічна єдність або єдність відміннісних ознак.

Основні віхи економіко-соціального розвитку другої половини ХХ ст. знайшли відображення у трьох концепціях. По-перше, це теорія Бертрана

де Жувенеля дез Юрсена ("Аркадія" 1968 р. та ін.) "винаходжуваного майбутнього" про те, що у добу НТР "все можливе"; може бути здійснений будь-який соціально-особистісний проект. Вона накреслила перспективи, а радше - можливості другої половини ХХ ст. Підсумки півсторічного розвитку другої половини ХХ ст., які закінчилися крахом "соціалістичного табору", подоланням двополюсності світу, торжеством західного лібералізму "вільного світу", знайшли відображення у "Кінці історії ?" 1989 р. Ф.Фукуями. Подальші перспективи розвитку людства накреслені у "Зіткненні цивілізацій" С.Хантігтона 1993 р., яка взята "на озороччя" ; здійсненні практичної політики великими державами світу. Отже, цивілізаційний підхід стає визначальним для нинішнього і майбутнього соціально-особистісного розвитку людства. Відбувається актуалізація цивілізаційного підходу і в наукових дослідженнях. Такими особливими способами розвитку сутнісних сил людини через успадкування у культурно-історичному процесі є: первісний общинно-родовий ступенево-формаційний тип культури; засновані на так званому азіатському способі виробництва давньоєгипетська, шумеро-вавілонська, індуська, єгейська, хетто-малоазійська (або анатолійська), ранньокитайська і давньоамериканська найдавніші цивілізації мідно-кам'яного віку. У розвинутих общинно-рабовласницьких суспільствах - давньосхідна, антична, давньоіндійська і давньокитайська цивілізації; в общинно-феодальній формації - далекосхідна, індійська (або південноазіатська), південно-східноазіатська (з недорозвинутою океанійською), центральноазіатська, ірано-ісламська (з недорозвинутою африканською), східнохристиянська, західнохристиянська (латинська) середньовічні цивілізації і, нарешті, у Новий час - глобальна західна, чи фаустівська (Шпенглер), або індустріальна (Ростоу, Арон, Тофлер та ін.) і прийдешня світова ойкуменічна цивілізація.

Особливо велике значення культурної спадщини у творчості "кращого українського поета ХХ ст." Є.Маланюка, котрий за висхідне положення своєрідної історіософії висуває поняття "геокультури" як визначальності "Землі-Матері", "Земля-Мати" - це море і степ, власне, "свічадо моря", породжуючий океан, волога стихія, для якої існує прокляття степом, твердую. Подібні мотиви розвиває Ю.Липа у "Чорноморських візіях" (1940 р.), що, в свою чергу, є продовженням давніх - від індоєвропейсько-арійської міфології, Геракліта, Платона, Арістотеля, та інших - мотивів "філософії життя" ХХ ст. (Ніцше, Бергсон, Дільтей, Зіммель, Кайзерлінг, Ціглер, Шпенглер, Юнгер, Ортега - і - Гасет та ін.) протиставлення творчого породжуючого становлення, "принципу вогню", культури і сталого, кристалізованого, застиглого, скам'янілого "принципу криги", цивілізації (Шпенглер).

Продовженням, втіленням, уособленням двоєдиної Матері-Землі, породжуючої та проклятої, грішної, - виступає "Україна-Жінка", "Багряна Жона", образ, міфологема, ідеологема, якої проходить три спадкоємні ступені, три іпостасі. Первісно вона виступає як "мадонна Диких Піль", "антимарина", жіноче начало, блудниця (мотиви нав'язні, очевидно від блоківської Незнайомки; згадаймо навчання Є.Маланюка у елітарному Санкт-Петербурзі), народ. Через "Український Рим", державність, "варязько-візантійську" чоловічу антитезу, що є другим етапом розвитку "Багряної Жони", вона проходить до "Степової Еллади" - успадкованого "християнсько-візантійського" гармонійного синтезу жіночого породжуючого і чоловічого створюючого, народного і державного начал у культурі, цивілізації. Мотиви України як духовного центру світу, України-цивілізації беруть початок від "Української духовної республіки" Г.Сковороди і через "Степову Елладу" Є.Маланюка отримали розвиток в Ініціативній раді альтернативної еволюції УДР Олеса Бердника 1978 р. ("Свята Україна" 1979 р.) та сучасному рідновірівському русі ("Орден лицарів Бога-сонця", 1934 р., 1947 - Р.Шаяна, РУН - віра - 1965 р. Лева Орлигори-Силенка. Товариство бойового гопака 1987 р. В.Пілата та ін.). Отже, народно-етнографічна, жіноча "Мадонна Диких Піль" через державний "Український Рим" стає "Степовою Елладою" - соборною українською цивілізацією. "Мадонна Диких Піль", "Український Рим" і "Степова Еллада" виступають як народна теза, державна антитеза і цивілізаційний синтез, розкриваючи, тим самим, роль діалектичного успадкування. Основним засобом здійснення "Степової Еллади" - Великої Української цивілізації є "спосіб творчих катастроф" - війна, боротьба як прояв могутніх космічних сил Еросу і Танатосу, любові та ненависті, а головним діячем такого культурно-історичного процесу виступає "військовий митець". Пізні мотиви у Є.Маланюка - "повернення до Духу Світового", "повернення Одисея", "дорога повернення", прокльони літературі і царині духу, сумне і тужливе повернення ("Одисея") до царини "Світового духу". Отже, загалом історіософія культури Є.Маланюка ("Земля-Мати", "Степова Еллада", "Одисея духу світового") знову проходять триступеневий шлях розвитку: "Земля-Мати" як висхідне начало, "стєпова Еллада" - велика цивілізація як її подолання, яка, нарешті, знаходить упокоєння у вічній і безконечній "Одисей Духу Світового".

1. Бергсон А. Творческая эволюция. — М. — СПб., 1914 — 321с.
2. Гегель Г.Ф.В. Сочинения: В 14-и т. — М.-Л., 1930. — Т.1. — 362с.
3. Гердер И. Избранные сочинения. — М.-Л., 1959. — 287с.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини. — Дрогобич, 1991. — 169с.

5. Євразійський огляд. Альманах. — К., 1996. — 263с.
6. Залозецький-Сас В. Між окцидентами: Візантією в історії українського мистецтва // Львівська греко-католицька богословська академія. Мистецтво і культура: — Львів, 1939. — № 1. — 21с.
7. Зиммель Г. Понятіе и трагедія культур. — М., 1911-1912. Кн. 2-3. — 427с.
8. Маланюк Є. Земна Мадонна. — Пряпів, 1991. — 89с.
9. Мальро А. Зеркало лимба. — М., 1989. — 235с.
10. Тойнбі А. Дослідження історії: У 2 т. — К., 1995 — Т.1. — 614с. — Т.2. — 406с.

О. Khalets'kyj

THE ROLE OF SOCIO-CULTURAL INHERITANCE IN A PERSONALITY DEVELOPMENT

The article treats the role of socio-cultural inheritance in a personality development. Man is an activity oriented being. The activity-oriented essence of a Man shows itself as Man's essential powers. These powers are, in the long run, a cultural historical process, that is constituted by stage formations and local civilizations and are local (spatial-temporal) social-cultural organisms, characterized by the wholeness of differentiating features.